

УДК 821.133.1(44)-31
Р 15

Серія «MAGNUM OPUS»

Радіге Реймон

Р 15 Тенета пристрасті : романи / Реймон Радіге ; пер. з французької Володимир Герман. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2023. – 240 ст. : іл.
ISBN 978-617-629-786-4

Реймона Радіге ще за життя називали «Зачарованим принцом французької літератури». Доля відміряла йому всього двадцять років, однак його геніальні романи «Диявол у плоті» й «Бал у графа д'Оржеля» – про відчайдушне або кумедне, але завжди щире кохання – досі бентежать серця читачів усього світу. В повному обсязі проза Радіге виходить українською вперше.

УДК 821.133.1(44)-31

Ілюстраторка Оксана Мазур

Перекладено за виданнями:
Raymond Radiguet. Le Diable au corps /
Éditions Grasset, Paris, 1920
Raymond Radiguet. Le Bal du comte d'Orgel /
Éditions Grasset, Paris, 1924

© Володимир Герман,
переклад, передмова, 2023
© Оксана Мазур, ілюстрації, 2023
© Марія Гумецька, обкладинка, 2023
© Видавництво «Апріорі», 2023

ISBN 978-617-629-786-4

Зачарований принц французької літератури

I

Немає книжок моральних чи аморальних.
Є книжки добре написані чи погано написані. Ото й усе.

Оскар Вайлд¹

Серед сум'яття і хаосу цього світу іноді з'являються люди-метеори, які вриваються в земне підсоння нестримним вихором і – миттєво згорають, залишаючи по собі невитравний слід.

До них належить і Реймон Радіге, ставши поруч із такими ж навіки молодими геніями, як Ізидор Дюкасс – граф Лотреамон, зухвалець Артюр Рембо чи неповторний Трістан Корб'єр серед французів, а чи український наш, іще як слід не прочитаний і не оцінений належно, Гнат Михайличенко – автор «Блакитного роману».

Усе життя вмістилося в яких двадцять років: 18.06.1903–12.12.1923.

І простір того дійства не такий уже й широкий – «культурна столиця світу» з її передмістями: Сен-Мор-де-Фоссе, місце появи на світ, і Париж – з його останнім ковтком повітря. І надто коротка програма – всього двадцять літ, а з них лише яка чверть – на дорослішання й на творче горіння.

Попервах було дитинство, таке, як у всіх смертних, але, відай, досить щасливе, чим може похвалитися не кожен. Бо цей *enfant terrible* французької літератури, схоже, зростав у сприятливій творчій атмосфері – серед музики, книжок і картин.

Батько майбутнього письменника Моріс був відомим на той час художником-карикатуристом та ілюстратором. Тож Муза поселилася в їхньому родинному гнізді віддавна, дарма що галасу

¹ З передмови до роману «Портрет Доріана Грея» (пер. Ростислава Доценка).

було тут дещо надміру: семірко дітей, і що не дитя – то характер. Реймон же був особливо меткий і вдатний хлопчина – тягнувся не тільки до літератури, а й до всього забороненого.

Юнака віддають на науку в престижний ліцей Карла Великого, де свого часу навчалися титани – Оноре де Бальзак і Гюстав Доре, а також чимало інших славетних французів: соціаліст Леон Блюм, фізик і математик Нікола-Саді Карно тощо.

Дарма, що Європу накрила Перша світова з її трагічними «верденами» та «соммами», ядучими випарами Іпру: цей період Реймон згодом назве такими собі чотирма роками справжніх канікул. Бо життя триває навіть під канонадами, тим паче для того, хто ще не сповна дозрів до усвідомлення всіх жахів війни. Канікули ж, з усіма їхніми привабами, звісно, тривають не вічно: пора брати від життя усе, що дозволено, – і недозволене теж! 1918-го Реймон полишає навчання й вступає в доросле життя: з чеснотами, що їх стає усе менше, і марнотами, що їх буденність підкидає дедалі настирливіше.

«Я з першої зустрічі, що мовиться, відгадав його зорю, – напише чи не перший портрет свого юного друга й коханця знаменитий Жан Кокто. – А як? Не годен знати... Він був дещо миршавий, блідий, короткозорий, нестрижене волосся спадало йому на комірець і на додачу прикривало мало не пів лиця. Він мружився, неначе засліплений сонцем. Ходив немов підскоком. Це справляло враження, ніби тротуар під ним аж пружиться»¹.

Та на все є свій слухний час: і на розваги та впокорення бунтівливої плоті, і на труд – щоб сплатити власну данину в скарбницю Вічності. Той труд завше потребує і творчої сили, і неабиякої зосередженості, та він не вагався – трудився. Це високо оцінив знаменитий біограф багатьох непересічних французів: «Радіге став самим собою, коли створив, копіюючи “Принцесу Клевську”, свій “Бал у графа д’Оржеля”»².

¹ Тут і далі – переклад Володимира Германа, якщо не зазначено інше.

² Андре Моруа, «Від Монтеня до Арагона».

II

*Його романи – таке ж саме виняткове
явище, як і поеми Рембо.
Гарний роман, написаний
у двадцять років, – завжди чудо.*

Андре Моруа¹

Спершу він їх реально проживав, свої романи, – по-юначому рвійно, повнокровно, з насолодою та по-дитячому безсоромно і – дещо невміло, як дочасно дозрілий переросток: досвід бо приходиться з роками! Він здобував отой досвід, скурпульозно пізнаючи всі грані тілесного.

Голодні пси фальшивої скромності й критиканства відразу почули гострим нюхом неабияку поживу для себе. Шалена зграя запустила свої хижі ікла в саму душу творця.

«Критики звинувачували його в черствості. А Реймон Радіге просто мав тверде серце. Цей діамант у грудях немов сахався випадкових доторків. Він засвічувався лише від вогню або ж від сяєва інших діамантів. А все решта нехтував» (з «Передмови» Жана Кокто до роману «Бал у графа д’Оржеля», 1924).

Це ж іще не все... У його житті з’явилися спиртне, наркотики, шалена розпуста – і з жінками, і з чоловіками. Предметом його захоплення стає на який десяток з гаком літ старший Жан Кокто, який згодом назвав юнака своїм творчим вчителем. Вони спілкувалися лише на «Ви», виявляючи неабияку взаємну повагу.

Поміж коханок молодого Радіге були: Беатріс Гастінгс – подруга й модель Амедео Модільяні, художниця Ірен Лагу, актриса Броня Перлмуттер – наречена Реймона і майбутня дружина великого французького режисера Рене Клера...

На вогонь його душі зліталюся, мов нічні метелики, чимало знаменитостей. Хтось із них обпалив крильця його жагучою чуттєвістю – а хтось і прихопив із собою іскорку натхнення.

¹ Там само.

Але розвагам – час, а трудам і творчості – піт і дисципліна, гарт і невсипущі дні. 16 років! У такому віці спізнати все й до 18-ти... створити, з власного досвіду, свій перший шедевр, а відтак до 20-ти – уже через труди і дні самозречення – другий! Два романи, два шедеври. Хтось сприйняв це як подвиг юного Дон Жуана, а хтось і позаздрив на те: майже з пелюшок, бач, у класики мітить.

І от – перші голоси захвату. Чи не з легкої руки одного з найвидатніших романістів Франції, нобелівського лауреата Роже Мартена дю Гара рознеслася слава щойно відкритого самородка. Реймона справедливо, тепер, іще за життя, називають «Зачарованим принцом французької літератури».

Серед творчих особистостей лунали переважно захопливі відгуки. Хлопча ж бо з малоліття був знайомий з багатьма представниками літературного та й на загал культурного французького бомонду – від тих часів, коли розносив по видавцях виконані батьком художні замовлення. Згодом він знався й спілкувався з поетом Андре Сальмоном, дружив з Максом Жакобом, Реверді, Саті... Серед художників у нього також з'явилось чимало друзів: Пікассо, Модільяні, Жан Гюго... Сюрреалісти, авангардисти, кубісти, символісти, імпресіоністи й учасники інших художніх напрямів – кого лиш не назви – були з Радіге в приятельських стосунках. У тому колі й відбулося перше «хрещення» Реймона: за юний вік, талант, напористість і епатаж його приязно називали Месьє Малюк (*Monsieur Bébé*). Найвищу ж оцінку склав «своєму» Малюкові наставник і водночас його послідовник Жан Кокто: «Він повертав молодість замусленим словам. Зішкрябував з них патину штампів. Зцілював уражені за давненою недугою метафори. Він доторкався до них так, як іноді тремтливі руки занурюють у морську глибину мушлю. Він наче мав на те привілей. Хто б іще міг дозволити собі таке?.. Якщо в мені і є бодай дешиця прозорливості, то це завдяки Радіге, тому його смерть вкинула мене в безодню розгубленості, і я втратив снагу приборкати мого човна: я не знаю, що робити з власними творами, чим їм зарадити» («Тягар буття», 1947).

Цими словами сказано все!

III

Не нарікайте на долю.
Не тавруйте її несправедливістю.
Він був із племені високого польоту,
а такі люди надто швидко проживають свій вік.

Жан Кокто

Окреслимо сюжети романів, що мовиться, одним-двома реченнями: вони прості за формою, як усе геніальне, і не переобтяжені складною стилістикою, але щедро насичені психологічними нюансами, алюзіями на класичні твори. Вибагливий читач дістане сподівану насолоду від занурення в ті цікаві часи, відчує неповторний шарм чисто французької екзотики й еротики, побачить усе крізь призму сприйняття дуже молодого чоловіка.

Отже, перший роман – це історія 16-річного школяра та молодої заміжньої жінки, що зраджує чоловіка, поки той на фронті.

Його другий твір теж присвячений темі перелюбу. Опублікований після смерті Реймона Радіге 1924 року.

Дебютний роман молодого автора одразу ж після публікації зазнав нищівної критики – передусім з боку солдатських і ветеранських організацій. Їх можна зрозуміти: це, мовляв, антипатріотично. Допоки воїни жертвують своїм життям заради жаданої перемоги, в тилу оспівується адюльтер солдатських дружин, та ще й з неповнолітніми... З письменницького табору лунали інші звинувачення: такий твір не здатен створити юний автор. Тут потрібен відповідний дорослий досвід. Авторитетне слово Макса Жакоба, Рене Бенжамена, Поля Валері та інших відомих письменників дещо збавило напругу літературної критики. Бо факти свідчили самі за себе: в оселю Муз прийшло молоде обдаровання.

Роман умить став бестселером, за кілька місяців він витримав наклад сто тисяч примірників.

«Але звідки ж така глибока обізнаність молодого письменника щодо адюльтеру? – німотно запитував сам у себе обиватель. – Не міг же він відчувати це на собі, бо вік не той...»

«Не міг!» – заповзвся заперечувати автобіографічні мотиви й сам Радіге.

«Ще й як міг!» – аж волають факти.

Бо ж під час отих «воєнних» чотирирічних вакацій у 16-річного Реймона Радіге зав'язався був роман із заміжною 18-річною Алісою Сер'є, чий чоловік воював на фронті. У творі можна угледіти й антивоєнний пафос: коли б не війна, нічого цього не сталося б.

Спектр почуттів героїв другого роману ще ширший, а колористика – розмаїтіша: не впевнений у почуттях до власної дружини, чоловік запалюється симпатією до об'єкта її нових підсвідомих марень – насправді ж тільки уявного суперника. Бо той також не певен цілковито ні у своїх почуттях, ані в почуттях до себе тієї незбагненої вродливої креолки.

Романи Реймона Радіге були екранізовані чотири рази, до того ж перший роман – тричі: 1947-го та 1986-го у Франції і 1989-го в Австралії. Над фільмами працювали відомі режисери Клод Отан-Лара, Марко Белоккіо та Скотт Мюррей.

Другий роман екранізував 1970-го Марк Аллегре – близький друг нобелівського лауреата Андре Жіда.

IV

*Мистець повинен жити, доки живий,
а слава хай буде посмертною.*

Жан Кокто¹

За чотири місяці до смерті Реймон Радіге несподівано став аж надто дисциплінованим, ретельним і пунктуальним: рано вкладався спати й рано прокидався, заходився впорядковувати все написане... Про це він і сам – у своєму першому романі:

¹ Цит. за виданням: Андре Моруа. Мистецтво і життя: Зб. / Упоряд., вступ. стаття, приміт., імен. покажчик і пер. з фр. І. М. Овруцької. – К.: Мистецтво, 1990. – 360 с.

«Істинні передчуття народжуються в надрах душі, куди наш розум і не зазирає. Й іноді вони наштовхують нас на вчинки, які ми самі тлумачимо хибно... І от людина, що вела безладне життя й навіть не передчуває наближення смерті, раптом береться давати всьому лад. Круто міняє життя. Впорядковує папери. Рано встає, рано засинає. Зрікається пороків. Її оточення – щасливе. І тому раптова смерть видається всім найвищою несправедливістю. *А міг би жити щасливо*».

Юний геній буквально вмить згорів – подекуюють, від тифу. Його поховують на знаменитому паризькому цвинтарі Пер-Лашез, де спочивають вічним сном генії світу. Сама Коко Шанель опікуватиметься приготуваннями до Реймонового відходу у засвіти. Кокто до останніх днів своїх не віритиме в те, що сталося, й оплакуватиме цю несподівану кончину, свідком якої він став:

«Послухайте, – сказав він мені 9 грудня, – почувте жакливу річ. За три дні мене розстріляє воїнство Всевишнього». Аж душачись слізьми, я пролепетав щось заперечливе, та він відповів на те: «Ваша інформація не точна. Наказ уже віддано. І я те чув».

Відтак додав:

«Ось пронеслося барвисте марево, а в ньому – люди!»

Я запитав, чи не міг би я все те кудись спровадити. Він відповів: «Ви цього не можете зробити, бо ви того марева не бачите».

А потім він почав марити.

Ворушив губами, називав наші імена, з подивом розглядав маму, батька, свої пальці...

...Для Реймона Радіге все тільки починалося» (з «Передмови», 1924).

Отже, це був тільки початок *усього*: і його позаземного літературного життя, і посмертної слави.

Земні вакації – так уже з ним повелося життя – знову швидко скінчилися. Як і оті, чотирирічні, – у Першу світову...

Зачарований принц повертався у свої вічні володіння, щоб назавжди посісти законне місце в Пантеоні Безсмертних, а його діамантове серце віднині і довіку прикрашатиме корону володарів Слова.

Володимир Герман